

Царьова І. В.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ЮРИСЛІНГВІСТИЧНІ ОЗНАКИ ПОНЯТЬ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ

У статті проаналізовано особливості вживання понять честі та гідності. Зокрема, увагу зосереджено на вивченні юрислінгвістичних ознак ситуації приниження честі, гідності та ділової репутації людини, відповідно до яких у громадянина актуалізується право на позов про захист честі, гідності, ділової репутації. Розглянуто алгоритм інтерпретаційної діяльності лінгвіста. Лінгвістичний аналіз матеріалу дозволив виділити безліч способів вираження поняття «приниження честі та гідності», серед яких семантичні, функційно-стилістичні засоби, а також різні демагогічні та сугестивні прийоми. Зауважено, що вагоме місце серед способів негативного вираження поняття «приниження честі» займають лексичні та синтаксичні одиниці з прямим номінативним значенням. Виокремлено оцінні висловлювання, які містять факультативні елементи: мотиватори, класифікатори, різноманітні засоби інтенсифікації та деінтенсифікації. Виділено п'ять ознак, відповідно до яких постраждалий від публікації може скористатися правом на позов про захист честі, гідності, ділової репутації громадян та організацій. Аналіз позовних заяв найчастіше засвідчує такі відомості: порушення законів, правопорушень, злочинів. висловлювання, що кваліфікують характер та особистісні якості позивача з негативного погляду; негативна характеристика професійних якостей позивача; засудження ідейних, політичних, релігійних установок позивача; знижене найменування позивача. Дискурсивний підхід до аналізу текстів позовних заяв, скарг, судових рішень дозволив нам розглянути поняття «приниження честі та гідності» насамперед як ситуацію мовноправового конфлікту у вимірі всіх екстралінгвістичних чинників: психологічного стану учасників, їхнього професійного статусу, рівня освіченості, інтелекту, статі.

Ключові слова: дискурсивні параметри, інтерпретація, контекст, конфліктогенні одиниці, оцінні висловлювання, функційно-стилістичні засоби.

Постановка проблеми. Законотворча діяльність регулювання мови виявляє стихійний паралелізм лінгвістики та юриспруденції в загальних термінах: норма, (мовні) презумпції, (мовленнєвий) кодекс, (мовна) безпека, (мовне) право, (мовна) агресія. Проте структурний паралелізм мови має місце не лише на рівні випадкових термінологічних збігів, а й на більш глибокому рівні, де простежується напрямок від мовної комунікації до правової [8]. У системі юридичної мови існує широка можливість співвіднесеності однієї лексеми з декількома семемами, і, навпаки, одне і теж значення може бути виражене декількома лексемами. На рівні словотвірної системності це зумовлює утворення досить складної ієрархічно організованої системи, що є семантично різнорівневою категоризацією відображених тут сутностей.

Право на захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій – це один з найосновніших способів захисту конституційних прав людини на недоторканність особистого та сімейного життя. Кожен громадянин має право захищати честь, гідність і ділову репутацію в суді, крім того Конституція України передбачає судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї. Практика Європейського суду з прав людини показує, що політик або державний службовець завжди повинен бути готовий до критики, яка неминує підтверджується його діями. Непорозуміння цих обставин призводить до того, що більшість позивачів будь-яке негативне нагадування про них сприймають як особисте звинувачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади юрислінгвістики у ХХ ст. фрагментарно розробляли класики українського мовознавства – насамперед А. Кримський, В. Німчук, І. Огієнко, О. Пономарів. У сучасній європейській науці активно використовують Б. Врублевський, Є. Врублевський, Л. Еріксен, З. Зембінський, Дж. Кац, М. Малахович та інші дослідники, що і визначає його наукову релевантність.

Для вироблення теоретичних засад української юрислінгвістики та впорядкування українськомовного поняттєвого апарату юриспруденції важливим підґрунтям стали наукові праці юристів і лінгвістів: Н. Артикуца, Ю. Прадід (теорія юрислінгвістики), С. Головатий, О. Каленюк,

О. Сербенська (історія становлення субмови права), Ю. Зайцев, І. Усенко (характеристика мови законодавства), І. Гумовська, Е. Дерді, Г. Онуфрієнко (семантико-функційні аспекти юридичної терміносистеми), С. Кравченко, В. Сіренко, С. Станік (стиль законодавства), В. Демченко, С. Толста, Л. Чулінда (функціонування юридичної термінології), Н. Кондратенко, І. Кочан, А. Просяна, А. Токарська, О. Юрчук (юридична мова в дискурсивно-комунікативному аспекті), Ю. Гришенкова, С. Гусарєв, М. Коржанський, О. Мінченко (філософія мови юридичного тексту). Вивчаючи юридичну мову з різних позицій, учені формують об'єктивне цілісне розуміння специфіки, складу, структури терміносистеми права.

Постановка завдання. У статті послуговується виявити юрислінгвістичні ознаки ситуації приниження честі, гідності та ділової репутації людини, відповідно до яких у громадянина актуалізується право на позов про захист честі, гідності, ділової репутації.

Виклад основного матеріалу. Комунікативною метою позовної заяви як мовного жанру є інформування судових органів про конфліктну ситуацію з ініціюванням судового розгляду та вираження конкретних прохань, виконання яких має сприяти врегулюванню конфлікту на користь позивача.

Аналіз позовних заяв найчастіше засвідчує такі відомості:

1) порушення законів, правопорушень, злочинів. У переважній більшості випадків позивач звинувачується в порушенні кримінального законодавства, при цьому значна частина відводиться злочинам у сфері економічної діяльності, злочинам проти власності та інтересам державної служби. Стандартними звинуваченнями державних службовців є твердження про махінації, хабарництво, нецільове витрачання бюджетних коштів, використання службового становища. Наприклад, *«позивач вказує, що контролюючий орган всупереч висновку у Вимозі про нецільове використання коштів Комунальним підприємством «Трудівник» оформив оскаржуване Розпорядження №31 відносно Сарненської міської ради; таке рішення винесено з порушенням порядку його прийняття»* [3];

2) висловлювання, що кваліфікують характер та особистісні якості позивача з негативного погляду. Наприклад, *позивач вважає, що твердження ОСОБА_2, які є звинуваченням у вчиненні злочину та аморальній поведінці, доведені до осіб, які є безпосередніми начальниками позивача, принижують, паплюжать його честь і гідність,*

а також шкодять діловій репутації. Розповсюдження недостовірної інформації створило негативне уявлення та втрату довіри до нього з боку керівництва військової частини та інших військовослужбовців [6];

3) негативна характеристика професійних якостей позивача. Наприклад, *його професіоналізм як мера міста можна сміливо ставити під сумнів; Він, його дружина – мільйонерка та їх майно – фігуранти останнього розслідування;*

4) засудження ідейних, політичних, релігійних установок позивача.

5) знижене найменування позивача. Наприклад, *Сано Окунь* (замість Олександра Миколайовича).

Аналіз позовних заяв, заперечень на позов, судових рішень та ухвал, а також текстів судових лінгвістичних експертиз дозволяє нам виділити п'ять ознак, відповідно до яких постраждалий від публікації може скористатися правом на позов про захист честі, гідності, ділової репутації громадян та організацій.

По-перше, важливою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України (254к/96-ВР), є судовий захист від протиправних посягань на його честь та гідність.

По-друге, відомості відносяться до конкретного громадянина, якого можна чітко ідентифікувати за відсутності іншої особи. Позов має бути поданий особисто людиною, про яку поширені негативна інформація.

По-третє, відомості мають фактологічний характер і відмежовуються від суджень, думок, оцінок.

По-четверте, відомості (факти) ганьблять громадянина, указуючи на вчинення ним аморальних, протиправних дій на службі або в побуті. Факти, що відповідають дійсності та ганьблять позивача, не можуть бути оскаржені в суді.

По-п'яте, поширені відомості мають стверджувальний характер.

Перед зверненням до суду з позовом про захист честі, гідності та ділової репутації та про визнання інформації недостовірною необхідно визначити, чи можливо спростувати таку інформацію та чи вона не підпадає під категорію «оціночні судження».

Розглянемо алгоритм інтерпретаційної діяльності лінгвіста:

І етап – відокремлення конфліктогенних одиниць з тексту. Конфліктогенні чинники можуть носити соціолінгвістичний (негативні естимації

комунікантами коду комунікативного акту, один одного або власне предмета мовленнєвого утворення), психолінгвістичний (індивідуальний характер мовленнєво-мислительних механізмів мовної особистості, вербально-когнітивні розбіжності комунікантів, патології й тератології) або інтралінгвістичний (знакові деформації) характер [7].

II етап – аплікація правової норми на ситуацію пониження (інтерпретаційна діяльність не є самостійною, приєднується суддя, який формулює питання для експертного завдання, оскільки лінгвіст через незнання законів не в змозі визначити самостійно мету та завдання дослідження. На цьому етапі діяльність експерта обмежена завданням).

За філологічного тлумачення аналізують слова (терміни), за законодавчого тлумачення аналізують не слова, а поняття, які вони позначають; з'ясовуються значення правової норми на базі юридичної науки, які можуть міститися в самому тексті закону у вигляді дефініцій цих понять, а також у роз'ясненнях судових інстанцій та наукових коментарях. Оскільки у разі законодавчого тлумачення використовують спеціальні юридичні знання, воно посідає головне місце серед інших способів тлумачення норм права [5, с. 123];

III етап – експерт проводить власне лінгвістичне дослідження, яке спрямовується дискурсивними параметрами. Єдиного правильного змісту текстів взагалі немає. Існує комбінаторика смислів, варіативність якої створюється інтерпретаторами: суддею, позивачем, відповідачем. Об'єктному слову протистойть суб'єктне слово, пронизане різноманітними інтенціями, осмисленнями і переживаннями того, хто говорить. Це є своєрідною метою змістової стихії. Застосування права до окремого конкретного випадку завжди є творчою діяльністю.

Лінгвістичний аналіз матеріалу дозволив виділити безліч способів вираження поняття «пониження честі». Серед них семантичні, функційно-стилістичні засоби, а також різні демагогічні та сугестивні прийоми. Засобами висловлювання цього поняття в межах основних дискурсивних характеристик є суспільно значущий, професійний, психологічний, трудовий, побутовий. В основу класифікації дискурсивних параметрів покладено сферу функціонування конфлікту, наприклад, органи влади (суспільно значущий параметр), професійне середовище (професійний), психологічна сфера (психологічний), трудові відносини (трудова), побутова сфера (побутова), світоглядна сфера.

Особливу увагу у зв'язку з цим привертає контекст. Найчастіше він розглядається сторонами як основний фон формування задуму автора та джерело правильного визначення значення слова. При цьому контекст може розумітися вузько (оточення слова зліва-праворуч, абзац), широко (весь текст публікації, серія публікацій), дуже широко (ситуація). Контекст допомагає зняти проблему багатозначності слова та точно визначити потрібний варіант тлумачення мовної одиниці. Зазвичай відповідачі (журналісти) використовують у публікаціях непрямі оцінки позивача, виражені такими прийомами, як іронія, знущання, алюзія, натяк, прийом мовного контрасту, риторичне питання, питання пропозиції, алегорія, насмішка, імплікація, сарказм, виразні лапки, антитеза, гіпербола. Тобто здебільшого інформація, що ганьбить позивача, виражена імпліцитно. Цей чинник зумовлює наявні різночитання в інтерпретації поняття «пониження честі та гідності» учасниками процесу.

Гендерний чинник здатний надати інтерпретації конфліктного висловлювання загостреного психологізму. Реакція жінок на публікацію може бути більш вираженою, оскільки вони приймають інформацію емоційно, особливо якщо висловлювання оцінює не тільки особистість або дії жінки, але, наприклад, зовнішність: *у такому віці та при її комплекції, то несамоте видовище; тупа віця; розумове відстале чудовисько*. Посилення/послаблення інтерпретаційної діяльності позивача поєднується з його аксіологічною установкою, ступенем сприйнятливості до критики, чутливістю до характеристики. Реакція позивача може бути зваженою чи необдуманною залежно від того, що входить до системи цінностей конкретної особи.

Вагоме місце серед способів негативного вираження поняття «пониження честі та гідності» займають лексичні та синтаксичні одиниці з прямим номінативним значенням. Для цієї категорії характерне безпосереднє найменування предмета, явища чи дії особи. Під час пресконференції за підсумками року перебування на посаді Президента, на одне з питань журналіста він відповів: *«Я не можу говорити про мера Черкас. Я не знаю навіть, як говорити, коли міський голова має 19 кримінальних проваджень. Хто це? Я за один стіл з такими бандитами не сяду. Його обрали, це народ. Це право народу України. Будь ласка, обирайте бандитів, якщо хочете»*. Суди визнали такі висловлювання про мера оціночними судженнями: *«оспорювана інформація є лише критикою, оцінкою дій, припущеннями,*

особистою думкою особи, що її висловлює, а тому не може бути перевірена на предмет її відповідності дійсності». Висловлювання про «бандита», услід за Верховним Судом, визнають як фрази оцінного судження: «це справжній бандит» (справа № 753/374/17), «мажор бандит» (справа № 460/85/15-ц), «організований бандит» (справа № 725/5585/16-ц). Оцінні висловлювання містять і факультативні елементи – мотиватори, класифікатори, різноманітні засоби інтенсифікації та деінтенсифікації.

Подібні висловлювання відповідачів на кшталт «кримінальний авторитет», «рейдер», «рейдерство», «рейдерські атаки» є нічим іншим, як умисним та протиправним приниженням честі та гідності, ділової репутації позивача та неправомірним використанням імені фізичної особи позивача. У національному законодавстві України взагалі відсутні ці терміни. Термін «рейдер» (англ. raider, від raid – нападник) [СІС, с. 490]. *Рейдер* – це фізична або юридична особа, яка спеціалізується на перехопленні оперативного керівництва підприємством чи заволодінні його власністю, використовуючи для цього спеціально інсценований бізнес-конфлікт та інші заходи [Зеркалов, с. 8]. *Рейдерство* – вилучення майна на законних підставах, в основі виникнення яких лежать прогалини в законі або системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо) [5]. Зокрема, висловлювання відповідачів про нібито факт причетності позивача до «кримінальних авторитетів» та «рейдерських атак» є неприпустимим та таким, що не лише порушує право на справедливий суд, а завдає неправної шкоди немайновим правам – право на використання імені, а відтак честі та гідності позивача. Опубліковані відомості про позивача є надмірними, дискредитаційними, образливими та такими, що принижують честь, гідність та ділову репутацію.

Учасники судового розгляду не завжди звертаються до експерта, оскільки їм зрозуміла смислова спрямованість публікації, уживані в ній мовні одиниці не викликають труднощів у розумінні. У разі досягнення єдиного тлумачення поняття «приниження честі» учасниками процесу цілком можливе, оскільки інформація позивача виражена експліцитно.

Третім за чисельністю способом передачі поняття є словесні конструкції в переносному значенні, що надають образності опису подій, людей.

Особливого значення набуває метафора, що використовується в публікаціях для досягнення емоційного впливу на читача та залучення до згоди з авторською думкою: «ці маріонетки працюють проти країни».

Маріонетки, маріонеткові формування (англ. гроху forces) – термін, що вживається для позначення агентів впливу РФ, які воюють проти України та «озброєні, прикриті, але передусім фінансовані Москвою» (Марк Галеотті). Метафоричність властива сучасному судовому дискурсу як одна із найважливіших його ознак. У метафорах відбиваються світосприйняття громадян, їхнє ставлення до владних структур та опозиції, до політичної діяльності та нових умов життя, їх реакція на найважливіші події життя держави. Яскрава метафора стає матеріальною силою, здатною вирішувати долі великих чиновників та політиків. Метафора – засіб непрямой комунікації, оцінки та умисної смислової невизначеності висловлювань [10].

Дискурсивним параметром, що має великий вплив на інтерпретацію позивачем поняття «приниження честі та гідності» є соціальний статус позивача. Цей параметр вказує на місце та роль людини в суспільстві. Соціальний статус потерпілого визначає його концептуальні параметри, оскільки вони прийняті та природні в його середовищі. Наприклад: *викладені в скарзі відомості принижують не тільки честь і гідність, а й мою ділову репутацію, оскільки стосуються неналежного виконання мною службових обов'язків. Скарга адресувалася моєму начальнику (голові адміністрації), у якого могла скластися думка про мій непрофесіоналізм і недбале ставлення до службових обов'язків.*

Уважаємо важливим враховувати особливий історичний контекст, у який занурений той чи той словесний конфлікт. Нові історичні реалії суттєво розширили висвітлення суспільно значущих питань [9]. Право на свободу слова (публічний інтерес) має вагоме значення над правом особи на захист його честі та гідності (*приватний інтерес*). Тому до права на критику посадових осіб має застосовуватися принцип підвищеної поблажливості.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз матеріалу дозволив дійти висновку, що за текстами судових документів наочні пояснення поняття «приниження честі та гідності» є недостатніми. Варто керуватися лише лінгвістичним аналізом спірних висловлювань. Дискурсивний підхід до аналізу текстів позовних заяв, скарг,

судових рішень дозволив нам розглянути поняття «припинення честі та гідності» насамперед як ситуацію мовноправового конфлікту у вимірі всіх екстралінгвістичних чинників: психологічного стану учасників, їхнього професійного статусу, рівня освіченості, інтелекту, статі.

Список літератури:

1. Василькова Л. М. Законодавче та філологічне тлумачення термінопонять кримінального права. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 120–124.
2. Зеркалов Д. В. Рейдеры : пособие. Киев : КИТ, 2007. 188 с.
3. Постанова іменем України від 10 вересня 2020 року. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91484818>
4. Рейдер (економіка). URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Словник іншомовних слів. Уклад. С. М. Морозов, Я. М. Шкарупа. Київ : Наук. думка. 2000. 680 с.
6. Справа № 694/919/20 провадження № 2/694/99/21 Рішення іменем України від 22.07.2021 року м. Звенигородка. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/98508421/>
7. Чайка Л. В. Дискурсивні аспекти породження вербальних конфліктів та їх конфліктогенні чинники. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2011. С. 288–294.
8. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура. Дніпро : ЛПРА, 2020. 446 с.
9. Tsareva I. V. Systematically-functional aspect of law derivation. *Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU (Romania, Baia Mare, September 20-21, 2019)*. Romania, Baia Mare, 2019. P. 79–82.
10. Tsareva I. V. Linguistic transformations in the legal text. *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. Proceedings of the 5th International symposium (Austria, Vienna, January 25, 2020)*. Premier Publishing s.r.o., Accent Graphics Communications LLC. Austria, Vienna. 2020. P. 57–62.

Tsareva I. V. LEGAL SIGNS OF UNDERSTANDING HONESTY AND TRUTHFULNESS

The article analyzed the peculiarities of living to understand the honor and dignity. In particular, attention is focused on the study of legal and linguistic signs of the situation of humiliation of honor, integrity and business reputation of people, according to which a citizen's right to a claim for protection of honor, integrity and business reputation is actualized. The algorithm of interpretative activity of the linguist is reviewed. Linguistic analysis of the material, allowing to see impersonal ways of expressing the understanding of "belittling the honor and dignity", among some semantic, functional and stylistic features, as well as various demagogic and suggestive acceptances. It is respected that some of the middle ways of negative expression of the concept of "humiliation of honor" are occupied by lexical and syntactical units with direct nominative meanings. It is important to note that the evaluation of the statements contains optional elements: motivators, classifiers, various means of intensification and deintensification. Five signs have been seen, apparently to some kind of suffering in the form of publications, you can speed up the right to poses about defending the honor, worthiness, business reputation of the bulk of that organization. An analysis of complaints often reveals the following information: violation of laws, law violations, and crimes. statements that qualify the character and personal qualities of the person in a negative way; negative characterization of the person's professional qualities; condemnation of the ideological, political, religious attitudes of the person; diminished naming of the person. The discursive approach to the analysis of the texts of petitions, complaints and court decisions allowed us to consider the concept of "humiliation of honesty and integrity" first of all as a situation of a legal-monetary conflict in terms of all extralinguistic factors: psychological state of the participants, their professional status, level of education, intellect, status.

Key words: discursive parameters, interpretation, context, conflict-generating singles, evaluation of language, functional and stylistic features.